११६

कक्षीवान् दैर्घतमस औशिजः। अश्विनौ । त्रिष्टुप्

नासत्याभ्यां बर्हिरिव प्र वृञ्जे स्तोमाँ इयर्म्यभ्रियेव वातः।

यावर्भगाय विमदाय जायां सेनाजुवा न्यूहतू रथेन॥ १.११६.०१

अश्वः प्राणस्य प्रतीको वेदे। अश्वी प्राणवशीकरणशक्तिः। श्वासप्रश्वासयोः आधारभूतप्राणापानवशीकरणशक्ती अश्विनौ। प्राणापानवशीकरणादारोग्यम्। तस्मादश्विनावारोग्यदेवते। तयोः कार्यमत्रोच्यते। तयोरारोग्यदानकर्माणि पङ्गोश्चरणदानमन्धस्य नेत्रदानं वृद्धस्य तारुण्यदानमित्यादीन्यत्र कथितानि। तेषामाध्यात्मिकोर्थश्च ध्यातव्यः। शोभनमार्गे गतिवियुक्तस्य शोभनमार्गगतिदानं परमार्थसत्यमपश्यतः तद्दर्शनदानमुपासनाया आवृत्त्या यातयामभूतायाः नवीकरणं प्राणापानवशीकरणेन संसिद्ध्यतीत्यध्यात्मोर्थश्च ध्यातव्यः।

नासत्याभ्याम्- असत्यरहिताभ्यामश्विभ्याम्। बर्हिः प्र वृञ्जे इव- उपासनाय बर्हिः आवर्जितं आस्तृतमिव। चित्ताकाशासनं संपादितमिव। अभ्रियाणि- मेघस्थोदकानि। वात इव- वायुरिव। स्तोमान्- मन्त्रान्। इयर्मि- प्रेरयामि। यौ। अर्भगाय- धर्मसन्तानेच्छवे। अर्भः बालः पुत्रः। अर्भं प्रति गन्ता पुत्रार्थं प्रयत्नं कुर्वाण इति अर्भगः। विमदाय- अहङ्काररहिताय स्वोपासकाय। विशेषानन्दयुक्तायेति वा। वि वो मद इति श्रुतेः। सेनाजुवा- आत्मावरणशक्तिविरोधिसेनाप्रेरकेण। रथेन- रथोपलक्षितलक्ष्यप्रापकगतिभूतेनर्तेन। को अद्य युङ्क्ते धुरि गा ऋतस्येति श्रुतेः रथस्यर्तत्वम्। जायाम्- भार्याम्। न्यूहतुः- नितरां प्रापयामासतुः। धर्मसन्तानप्राप्तये प्रार्थयते विमदायोपासकाय ऋतयुक्तां भार्यामश्विनौ प्राणापानवशीकरौ प्रयच्छत इति भावः ॥१ ॥

वीळुपत्मभिराशुहेमभिर्वा देवानां वा जूतिभिः शाशदाना।

Dr. Rangaji

तद्रासभो नासत्या सहस्रमाजा यमस्य प्रधने जिगाय॥ १.११६.०२

वीळुपत्मभिः- बलवदुत्पतनैः। आशुहेमभिः- शीघ्रगमनैः। देवानां जूतिभिः- देवप्रेरणैः। शाशदाना- प्रेर्यमाणौ। नासत्या। तद्रासभः- तयोर्वाहनभूतः प्राणविशेषः। यमस्य- अहिंसादिचित्तोपरमाधिदैवतस्य। प्रधने- प्रकर्षचिद्रश्मिलाभोपाये। आजा- आत्मावरणशक्तिभिर्जनितयुद्धे। सहस्रम्- अनन्तं चिद्रश्मिसमूहम्। जिगाय- जितवान्॥२॥

तुग्रो ह भुज्युमश्विनोदमेघे रयिं न कश्चिन्ममृवाँ अवाहाः। तमूहथुर्नौभिरात्मन्वतीभिरन्तरिक्षप्रुद्भिरपोदकाभिः॥ १.११६.०३

ममृवान्- म्रियमाणः। मृङ् प्राणत्यागे। कश्चित्। रयिं न- धनमिव। तुग्रः- चिद्रश्मिमय आत्मसूर्यः। तुग्रशब्दो रश्मिनामसु पठितः। भुज्युम्- भोक्तारं विषयभोगपतितं जीवमिति भावः। उदमेघे- संसारसमुद्रे। उदकैर्मिह्यते सिच्यते इति उदमेघः। अवाहाः- तत्याज। आत्मन्वतीभिः- आत्मज्ञानसंपन्नैः। अन्तरिक्षप्रुद्भिः- प्राणमार्गचरैः। प्रुङ् गतौ। अपोदकाभिः- उदकोपलक्षितमूलशक्तिप्रवाहाविद्धाभिः। नौभिः- तारणशक्तिभिः। तम्- भुज्युम्। ऊहथुः। भुज्युमंहसः पिपृथो निरश्विनेति श्रुतिरत्रानुसन्धेया॥३॥

तिस्रः क्षपस्त्रिरहातिव्रजद्भिर्नासत्या भुज्युमूहथुः पतंगैः।

समुद्रस्य धन्वन्नार्द्रस्य पारे त्रिभी रथैः शतपद्भिः षळश्वैः॥ १.११६.०४

समुद्रस्य धन्वन्- समुद्रमध्यस्थमरुप्रदेशे स्थितम्। भुज्युम्। पतङ्गैः- पतनशीलैः। शतपद्भिः- अनन्तगतिमद्भिः। षळश्वैः- षडश्वसंपन्नैः। त्रिभी रथैः- त्रिभिः स्ववाहनैः। तिस्रः क्षपः- त्रिरात्रम्। त्रिरहा- त्रिदिनम्। अतिव्रजद्भिः- अतिक्रम्य गच्छद्भिः। आर्द्रस्य पारे- समुद्रपारम्। ऊहथुः। समुद्रश्चित्तमिति वामदेव्यसूक्तेन ज्ञायते। तत्स्थो मरुप्रदेशः चित्तशुष्कत्वमेव। तत्स्थ

Dr. Ranganji

उपासकस्तत्तरणं प्रार्थयते। भूर्भुवःसुवरुपलक्षितशरीरप्राणमनांस्येवात्र दिनत्रयम्। तत्तारणाय अध्यात्मसाधने यास्तिस्रो गतयस्ता एव रथाः। तत्तद्गतिस्थप्राणापानावेव षडश्वाः स्युः। तद्वशीकरणात्तारणायाश्विनौ भुज्यव उपकुरुतः। अयमाध्यात्मिकोऽर्थः ॥४ ॥

अनारम्भणे तदवीरयेथामनास्थाने अग्रभणे समुद्रे।

यदश्विना ऊहथुर्भुज्युमस्तं शतारित्रां नावमातस्थिवांसम्॥ १.११६.०५

अनारम्भणे- आलम्बरहिते। अनास्थाने- अलब्धभूमिके। अग्रभणे- अग्राह्ये। समुद्रे चित्ते। तत्। अवीरयेथाम्- वीर्यं चक्रथुः। शतारित्राम्- बह्वरित्रां शीघ्रगमनशीलामिति भावः। यैः काष्ठैः पार्श्वतो बद्धैर्जलालोडने सति नौः शीघ्रं गच्छति तान्यरित्राणि। नावम्- नौकोपलक्षिताश्वितारणशक्तिम्। आतस्थिवांसम्- आश्रितम्। भुज्युम्। अश्विना। अस्तम्- भुज्युसदनं स्वरूपम्। ऊहथुः ॥५ ॥

यमश्विना ददथुः श्वेतमश्वमघाश्वाय शश्वदित्स्वस्ति।

तद्वां दात्रं महि कीर्तेन्यं भूत्पैद्वो वाजी सदमिद्धव्यो अर्यः॥ १.११६.०६

यम्। श्वेतम्- शुभ्रं दीप्तिमन्तम्। अश्वम्- अश्वोपलक्षितप्राणम्। अघाश्वाय- अहन्तव्याश्वाय अहन्तव्यप्राणायेति भावः। अश्विना- प्राणेशौ। ददथुः- दत्तवन्तौ। स्वस्ति- योऽश्वो मङ्गळम्। शश्वत्- निरन्तरम्। इत्- एव चकार। तत्। वाम्- युवयोः। दात्रम्- दानम्। महि- महत्। कीर्तन्यम्- प्रशंस्यम्। भूत्- अभूत्। वाजी- गतिशीलः। पैद्वः- अश्वः प्राणः। सदमित्- सदैव। हव्यः- आहूतः। अर्यः- पूज्यः ॥६ ॥

युवं नरा स्तुवते पज्रियाय कक्षीवते अरदतं पुरंधिम्।

कारोतराच्छफादश्वस्य वृष्णः शतं कुम्भाँ असिञ्चतं सुरायाः॥ १.११६.०७

Dr. Ranganji

युवम्- युवाम्। नरा- नेतारौ। स्तुवते- स्तोत्रे। पज्रियाय- दृढाय। कक्षीवते- मन्त्रवर्गसंपन्नाय। ध्यानभावनाश्रेणीसंपन्नाय वा। पुरन्धिम्- प्रभूतां धियम्। अरदतम्- व्यलिखतम्। रद विलेखने। वृष्णः- वर्षकस्य। अश्वस्य- वाजिनः। कारोतरात्- चाषणीभूतात्। शफात्- खुरात्। पवित्रीकरणप्राणगतेरिति भावः। सुरायाः शतं कुम्भान्- प्रभूतोदककुम्भान्। उदकोपलक्षितमूलशक्तिप्रवाहान्। असिञ्चतम्- अक्षारयतम्। षिचिर् क्षरणे ॥७॥

हिमेनाग्निं घ्रंसमवारयेथां पितुमतीमूर्जमस्मा अधत्तम्।

ऋबीसे अत्रिमश्विनावनीतमुन्निन्यथुः सर्वगणं स्वस्ति॥ १.११६.०८

हिमेन- शीतवृष्ट्युदकेन। अग्निम्- अग्निसमम्। घ्रंसम्- निदाघम्। अवारयेथाम्- निवारितवन्तौ। ऋबीसे- अपगततेजस्के पृथिवीद्रव्ये। अश्विनौ। अवनीतम्- अवस्तान्नीतं अन्तर्धानगतमिति भावः। सर्वगणम्-सर्वगणवन्तम्। सर्वभूतहितमिति भावः। अत्रिम्- अत्तारमग्निम्। उन्निन्यथुः- उपरि नीतवन्तौ प्रकटितवन्ताविति भावः। पितुमतीम्- एवमन्नयुक्ताम्। ऊर्जं- शक्तिम्। अस्मै- एतस्मै विशे। अधत्तम्- धरतः। एवमातपाधिक्ये शैत्यं कुर्वन्तौ शैत्याधिक्ये घर्ममुत्पादयन्तावन्नं पक्वं प्रजाभ्यो रचयत अश्विनौ प्राणापानेशावित्याधिभौतिकम्। अथाध्यात्मिकम्। दैवप्रज्ञां निःश्रेयसात्मिकां मनुष्यप्रज्ञामभ्युदयात्मिकां पौनःपुन्येन रचयतः प्राणापानवशीकरणशक्ती ॥८॥

परावतं नासत्यानुदेथामुच्चाबुध्नं चक्रथुर्जिह्मबारम्।

क्षरन्नापो न पायनाय राये सहस्राय तृष्यते गोतमस्य॥ १.११६.०९

तृष्यते- जिज्ञासवे। गोतमस्य- अतिशयेन चिद्रश्म्युपासकाय। सहस्राय- प्रभूताय। राये- दानयोग्यधनाय। पायनाय न- पानाय च। अनुभूतये चेति भावः। आपः- जीवोदकानि। क्षरन्। अवतम्- उदकस्थानं मूलशक्तिप्रवाहस्थानमित्याध्यात्मिके। नासत्या- मिथ्यारहितौ। परा- परात्

Dr.Ranganji

स्थानादागतम्। अनुदेथाम्- प्रेरितवन्तौ। जिह्मबारम्- एकाग्रतासंपन्नधारणाख्यकुटिलद्वारम्। उच्चाबुध्नम्- उत्कृष्टपरमार्थमूलमुदकोपलक्षितमूलशक्तिप्रवाहम्। चक्रथुः- अकुरुतम्॥९॥

जु॒जु॒रुषो॑ नासत्यो॒त व॒व्रिं प्रामु॑ञ्चतं द्रा॒पिमि॑व॒ च्यवा॑नात्।

प्राति॑रतं जहि॒तस्यायु॑र्द॒स्रादित्पति॑मकृणुतं क॒नीना॑म्॥ १.११६.१०

जुजुरुषः- जीर्णस्य। जृष् वयोहानौ। च्यवानात्- जरसा च्युतिमतः। वव्रिम्- शरीरे व्याप्तां जरसम्। नासत्या- मिथ्यारहितौ। द्रापिमिव- कवचमिव। प्रामुञ्चतम्- विमुच्य पालितवन्तौ। दस्रा- दर्शनीयौ। जहितस्य- जीर्ण इति सर्वैस्त्यक्तस्य। ओहाक् त्यागे। आयुः- जीवनम्। प्रातिरतम्- वर्धितवन्तौ। आत्- अनन्तरम्। इत्- एव। कनीनाम्- कमनीयानां भावनानाम्। पतिम्- पालकम्। अकृणुतम्- कृतवन्तौ। उपासकस्योपासनं ध्यानं वा जीर्णं यातयामं भवति चेत् प्राणापानवशाभ्यास एव तदभिनवं करोतीति भावः॥१०॥

तद्वां॑ नरा॒ शंस्यं॒ राध्यं॑ चाभिष्टि॒मन्ना॑सत्या॒ वरू॑थम्।

यद्वि॒द्वांसा॑ नि॒धिमि॒वाप॑गूळ्ह॒मुद्द॑र्श॒ताद॒पथु॒र्वन्द॑नाय॥ १.११६.११

वन्दनाय- नमस्कुर्वते। नरा- नेतारौ। विद्वांसा- ज्ञानिनौ। नासत्यौ- सत्यस्वरूपावश्विनौ। यत्। निधिमिव अपगूळ्हम्- निक्षिप्तनिधिमिव स्थितं परमार्थसत्यम्। शंस्यम्- प्रशंसनीयम्। राध्यम्- संसिद्धिमयम्। अभिष्टिमत्- लोकहितैषणायुक्तम्। वरूथम्- वरम्। तत्। दर्शतात् - दर्शनीयात् दर्शनस्य विद्यार्थत्त्वादध्येतव्यादिति भावः। ऊपथुः- उदहार्ष्टम्। डुवप् बीजतन्तुसन्ताने॥११॥

तद्वां॑ नरा स॒नये॒ दंस॑ उ॒ग्रमा॒विष्कृ॑णोमि तन्य॒तुर्न वृ॒ष्टिम्।

द॒ध्यङ्ह॒ यन्मध्वा॑थर्व॒णो वा॒मश्व॑स्य शी॒र्ष्णा प्र यदी॑मु॒वाच॑॥ १.११६.१२

Dr.Pangani

आथर्वणः- मन्त्रवित्। अथ लोकमङ्गळाय वेदविशेषं प्रस्तौतीत्यथर्वेति शब्दकल्पद्रुमे। दध्यङ्- धारणावानुपासकः। धारकमञ्चतीति दध्यङ् । वाम्- युवयोः। अश्वस्य शीर्ष्णा- अश्वशिरोपलक्षितमुख्यप्राणेन। ईम्- इमाम्। मधु- मधुविद्यां सोमाख्याम्। ह- आश्चर्यतया। प्र- प्रकर्षेण। उवाच- अब्रवीत्। तत्। वाम्- युवयोः। नरा- हे नेतारौ। उग्रम्- वीर्यसंपन्नम्। दंस- कर्म। सनये- अस्माकं संपल्लाभाय। तन्यतुः- मेघरवः। वृष्टिं न- वृष्टिमिव। आविष्कृणोमि- प्रकटयामि ॥१२॥

अजोहवीन्नासत्या करा वां महे यामन्पुरुभुजा पुरंधिः।

श्रुतं तच्छासुरिव वध्रिमत्या हिरण्यहस्तमश्विनावदत्तम्॥ १.११६.१३

नासत्या- मिथ्यारहितावश्विनौ। करा- शोभनकर्तारौ। वाम्- युवाम्। महे- महति। यामन्- पथि। पुरुभुजा- बहुभोगवन्तौ। पुरन्धिः- बहुधारणावती। अजुहोत्- आजुहाव। वध्रिमत्याः- चित्तस्य देशबन्धनयुक्तायाः। त्वं विश्वस्य जगत इति मन्त्रे वध्रिशब्दस्य पाशार्थ उच्यते सायणेन। बध्यते अनेनेति वध्रिः। तत्- तदाह्वानम्। शासुरिव- शासकस्याचार्यस्य शिष्यो यथा तथा। श्रुतम्- अश्रृणुतम्। अश्विना- प्राणेशौ। हिरण्यहस्तम्- बहुसुवर्णदानवन्तं पुत्रम्। अदत्तम्- तस्यै दत्तवन्तौ ॥१३॥

आस्नो वृकस्य वर्तिकामभीके युवं नरा नासत्यामुमुक्तम्।

उतो कविं पुरुभुजा युवं ह कृपमाणमकृणुतं विचक्षे॥ १.११६.१४

नरा नासत्या। युवम्- युवाम्। वृकस्य- विकर्तकस्यादातुः सुखादिदुःखनिधनाच्चुः। आस्नः- मुखात्। वर्तिकाम्- पक्षिणीम्। अमुमुक्तम्- विमोचितवन्तौ। वर्तिका मुमुक्षुप्रतीकभूता। उतो- अपि

Dr. Ranganji

च। पुरुभुजा- बहुभोगिनौ। युवम्- युवाम्। कृपमाणम्- शोभनकर्मवन्तम्। कविम्- सूक्ष्मदर्शनसमर्थम्। विचक्षे- विशेषविद्यादर्शनाय। ह- आश्चर्येण। अकृणुतम्- कृतवन्तौ ॥१४॥

चरित्रं हि वेरिवाच्छेदि पर्णमाजा खेलस्य परितक्म्यायाम्।

सद्यो जङ्घामायसीं विश्पलायै धने हिते सर्तवे प्रत्यधत्तम्॥ १.११६.१५

खेलस्य- विहारमय्याः। विश्पलायाः- विशां पालनसङ्ग्रहशक्त्याः। ला ग्रहे। परितक्म्यायाम्- निशायामिति यास्कः। अन्धकारे इति भावः। आजा- आत्मावरणशक्तिभिर्जनितयुद्धे। चरित्रम्- गतिः। वेरिव- पक्षिणो गतिरिव। अवाच्छेदि- छिन्नाऽभूत्। हि- खलु। सद्यः- क्षणेन। विश्पलायै- विशां पालनसङ्ग्रहशक्त्यै। आयसीम्- अयोवत् दृढाम्। जङ्घाम्- गतिमिति भावः। हिते धने- वृत्रपिहितचिद्रश्मीनुद्दिश्य। सर्तवे- गमनाय। प्रत्यधत्तम् ॥१५॥

शतं मेषान्वृक्ये चक्षदानमृज्राश्वं तं पितान्धं चकार।

तस्मा अक्षी नासत्या विचक्ष आधत्तं दस्रा भिषजावनर्वन्॥ १.११६.१६

शतं मेषान्- दर्शनशतं विद्याशतं वा। मिष धातोर्दर्शनार्थः काव्येषु प्रसिद्धो मिषतां सर्वरक्षसामित्यादिषु। वृक्ये- विकर्तके स्वार्थभावने। चक्षदानम्- अदनाय प्रदातारम्। ऋज्राश्वम्- शोभनगतियुक्तप्राणोपासकम्। तम्। पिता- पितामहो हिरण्यगर्भो दर्शनदायकः। अन्धम्- दर्शनवियुक्तम्। चकार- अकरोत्। तस्मै- अमुष्मै। अनर्वन्- प्राणोपासनवियोजिते मार्गे पश्चात्तापेन स्थिताय। नासत्यौ- प्राणेशौ। दस्रा- दर्शनीयावश्विनौ। भिषजौ- वैद्यौ। विचक्षे- दर्शनाय। अक्षी- तपोलब्धचक्षुषी। आधत्तम् ॥१६॥

आ वां रथं दुहिता सूर्यस्य कार्ष्मेवातिष्ठदर्वता जयन्ती।

Dr.Rangaji

विश्वे॑ दे॒वा अन्व॑मन्यन्त हृ॒द्भिः समु॑ श्रि॒या ना॑सत्या सचेथे॥ १.११६.१७

सूर्यस्य दुहिता- उषा ज्ञानोदयदेवता। अर्वता- प्राणेन। जयन्ती- वृत्राणि जयन्ती। वाम्- युवयोः। कार्ष्मेव- काष्टभूतमिव स्थितम्। रथम्- वाहनं लक्ष्यप्रापकगतिशक्तिप्रतीकम्। आ- आभिमुख्येन शास्त्रमर्यादया वा। अतिष्ठत्- आस्थितवती। विश्वे देवाः- सर्वा देवताः। हृद्भिः- स्वहृदयैः। अन्वमन्यन्त- तस्या आरोहणमनुभूतवन्तः। नासत्या- हे सत्यस्वरूपावश्विनौ। सम्- सम्यक्। श्रिया- लक्ष्म्या। सचेथे- सङ्गच्छेथाम्॥१७॥

यदया॑तं॒ दिवो॑दासाय व॒र्तिर्भ॒रद्वा॑जायाश्विना॒ हय॑न्ता।

रे॒वदु॑वाह सच॒नो रथो॑ वां वृष॒भश्च॑ शिंशु॒मार॑श्च यु॒क्ता॥ १.११६.१८

यत्- यदा। हयन्ता- आहूतौ। अश्विना- प्राणेशौ। भरद्वाजाय- अतिथिभ्योन्नधारकाय। दिवोदासाय- द्योतनशक्तिसेवकायोपासकाय। वर्तिः- तस्य सद्म। अयातम्- अगच्छतम्। तदा। वां सचनो रथः- भवत्सेवकवाहनं लक्ष्यप्रापकगतिशक्तिभूतमृतम्। रेवत्- दानयोग्यसंपदम्। उवाह- अवहत्। वृषभश्च। शिंशुमारश्च- ग्राहश्च। युक्ता- परस्परविरोधिनावपि अश्विप्रभावेण संयुक्तौ आस्ताम्। अहिंसाप्रतिष्ठायां तत्सन्निधौ वैरत्याग इति हि योगशास्त्रे॥१८॥

र॒यिं सु॑क्ष॒त्रं स्व॑प॒त्यमायुः॑ सु॒वीर्यं॑ नासत्या॒ वह॑न्ता।

आ ज॒ह्नावीं॒ सम॑न॒सोप॒ वाजै॒स्त्रिरह्नो॑ भा॒गं दध॑तीमयातम्॥ १.११६.१९

रयिम्- दानयोग्यसंपदम्। सुक्षत्रम्- शोभनभरणधर्मम्। स्वपत्यम्- शोभनसन्ततिम्। सुवीर्यं- शोभनपराक्रमम्। नासत्या- सत्यस्वरूपौ। वहन्ता- भरन्तौ। समनसा- समानध्यानौ। वाजैः- शोभनगतिभिः। त्रिरह्नो भागम्- त्रिवारं दिवसस्य भागम्। दधातीम्- भरन्तीम्। जह्नावीम्-

Dr. Rangaji

हेयविरोधिनीम्। जहत्यास्त्याज्याया विरोधिनीमिति दयानन्दः। आ- आभिमुख्येन। उप आयातम्- आगच्छतम्॥१९॥

परिविष्टं जाहुषं विश्वतः सीं सुगेभिर्नक्तमूहथू रजोभिः।

विभिन्दुना नासत्या रथेन वि पर्वताँ अजरयू अयातम्॥ १.११६.२०

अजरयू- जरारहितौ। नासत्या- सत्यस्वरूपावश्विनौ। जाहुषम्- सुगतिमुपासकम्। ओहाङ् गतौ। विश्वतः- सर्वतः। परिविष्टम्- वृत्रैः परिवृतम्। पर्वतान् विभिन्दुना- गिर्युपलक्षितजडभेदकेन। रथेन- स्ववाहनभूतर्तेन लक्ष्यप्रापकगतिशक्तिभूतेन। नक्तम्- निशायामपि। सुगेभिः- सुखेन गन्तुं समर्थाभिः। रजोभिः- स्वशक्तिभिः। ऊहथुः। वि- विशेषेण। अयातम्- अगच्छतम्॥२०॥

एकस्या वस्तोरावतं रणाय वशमश्विना सनये सहस्रा।

निरहतं दुच्छुना इन्द्रवन्ता पृथुश्रवसो वृषणावरातीः॥ १.११६.२१

वशम्- वशिनमुपासकम्। अश्विना- प्राणेशौ। सहस्रा सनये- प्रभूतसंपल्लाभाय। एकस्या वस्तोः रणाय- अद्वैते परमार्थतत्त्वे रमणाय। आवतम्- अरक्षतम्। पृथुश्रवसः- मन्त्रश्रवणोपलक्षितानुभूतिमत उपासकाय। वृषणौ- वर्षकौ। इन्द्रवन्ता- ईशनवन्तौ। दुच्छुनाः- सुखादिदुःखनिधनाख्यदौष्ट्यसुखेन लोभयतश्चरतः। अरातीः- अस्मद्बाधकबाह्याभ्यन्तरशत्रून्। निरहतम्- निःशेषेणावधिष्टम्॥२१॥

शरस्य चिदार्चत्कस्यावतादा नीचादुच्चा चक्रथुः पातवे वाः।

शयवे चिन्नासत्या शचीभिर्जसुरये स्तर्यं पिप्यथुर्गाम्॥ १.११६.२२

Dr. Rangaji

आर्चत्कस्य- अञ्चतः सत्कुर्वतः शिष्टस्यानुकम्पकस्य। अत्रार्चधातोर्बाहुलकादौणादिकोऽतिः प्रत्ययः। ततोऽनुकम्पायां क इति दयानन्दः। शरस्य- हिंसकस्य खननशीलस्येति भावः। नीचात्- नीचीनात्। अवातात्- कूपात्। पातवे- पानाय। वाः- उदकम्। उच्चा- उपरिष्टात्। आ- आभिमुख्येन। चक्रतुः। चित्तखननशीलस्य दुःसंस्कारहिंसकस्य मनसो गाधप्रदेशादनुभूतये मूलशक्तिधाराश्चक्रतुरित्याध्यात्मिके। जसुरये- श्रान्ताय हिंसिताय। जसु हिंसायाम्। शयवे- निद्रोपलक्षिततमोबद्धायोपासकाय। स्तर्यं- आच्छादितम्। गाम्- चिद्रश्मिम्। नासत्या- सत्यभूतावश्विनौ। पिप्यथुः- विमुच्यावर्धयथम्। प्यायी वृद्धौ ॥२२॥

अवस्यते स्तुवते कृष्णियाय ऋजूयते नासत्या शचीभिः।

पशुं न नष्टमिव दर्शनाय विष्णाप्वं ददथुर्विश्वकाय॥ १.११६.२३

अवस्यते- रक्षेच्छवे। स्तुवते- मन्त्रस्तुतिसंपन्नाय। जूयते- आर्जवेच्छवे। कृष्णियाय- आकर्षणभूतप्राणोपासकाय। विश्वकाय- विश्वहिते प्रवृत्ताय। नासत्या- सत्यभूतावश्विनौ। शचीभिः- प्रज्ञाभिः। पशुं न नष्टमिव- विनष्टां धेनुमिव नष्टाम्। विष्णाप्वम्- वैष्णवपदप्राप्तिम्। विश्वव्यापी परमात्मा विष्णो विष्णुर्वा। तत्पदप्राप्तिम्। दर्शनाय। ददथुः- दत्तवन्तौ ॥२३॥

दश रात्रीरशिवेना नव द्यूनवनद्धं श्नथितमप्स्वन्तः।

विप्रुतं रेभमुदनि प्रवृक्तमुन्निन्यथुः सोममिव स्रुवेण॥ १.११६.२४

दश रात्रीः नव द्यून्- दशदिनपर्यन्तम्। अशिवेन- अमङ्गलेन बन्धेन। अवनद्धम्- बद्धम्। णह बन्धने। अप्स्वन्तः- उदकमध्ये मूलशक्तिप्रवाहमध्ये। श्नथितम्- हिंसितम्। उदनि- उदके मूलशक्तिप्रवाहमध्ये। विप्रुतम्- विप्लुतम्। प्रवृक्तम्- छिन्नम्। रेभम्- मन्त्रजपकर्तारमुपासकम्। स्रुवेण- पात्रेण। सोममिव- सोमलतानिष्कृष्टरसमिव। उन्निन्यथुः- उत्तीर्णं कृतवन्तौ ॥२४॥

Dr. Rangaji

प्र वां दंसांस्यश्विनाववोचमस्य पतिः स्यां सुगवः सुवीरः।

उत पश्यन्नश्नुवन्दीर्घमायुरस्तमिवेज्जरिमाणं जगम्याम्॥ १.११६.२५

अश्विनौ- प्राणेशौ। वाम्- युवयोः। दंसांसि- वीर्याणि कर्माणि। प्र- प्रकर्षेण। अवोचम्- अब्रवम्। अस्य- एतस्य राष्ट्रस्य। पतिः- पालकः। स्याम्। सुगवः- शोभनचिद्रश्मिसंपन्नः स्याम्। सुवीरः स्याम्। उत- अपि च। दीर्घमायुः- दीर्घं जीवनम्। पश्यन्नश्नुवन्- अनुभवन्। अस्तमिव- स्वसदनमिव सन्तुष्ट्या। जरिमाणम्- जरसम्। इत्- एव। जगम्याम्- प्राप्नुयाम्॥२५॥

Dr. Ranganji